

Katarzyna Kulczwajd

Dzwony w toruńskim Ratuszu Staromiejskim

Rocznik Toruński 27, 99-111

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dzwony w toruńskim Ratuszu Staromiejskim

Katarzyna Kluczważd

Tylko niektóre z osób odwiedzających wieżę toruńskiego Ratusza Staromiejskiego, zatrzymują się przy mijanych w drodze na górę dwóch dzwonach i mechanizmie zegara wieżowego¹, z towarzyszącą mu kolejną parą dzwonów. Zaslugują one na uwagę z różnych względów, tak badaczy, jak i miłośników przeszłości oraz turystów. Celem niniejszego przyczynku jest uzupełnienie stanu wiedzy na temat zachowanych w Toruniu dzwonów. Dwa spośród czterech opisanych pełniły pierwotnie inną funkcję i znajdowały się w innych budynkach.

Stan badań dotyczący ludwisarstwa na terenie ziemi chełmińskiej, także w odniesieniu do Torunia, jest niezwykle skromny i w dużej mierze ogranicza się do inwentaryzacji zabytków, dokonywanej w różny sposób. Należy jednak podkreślić, że dzięki pracy historyków niemieckich w XIX w.², później zaś księdza Romualda Frydrychowicza³, dzięki dokumentacji stanu posiadania dzwonów w poszczególnych miastach, parafiach, innych obiektach użyteczności publicznej, możliwe jest obecnie prowadzenie analiz i badań, dotyczących również zabytków nie zachowanych. Wspomniane publikacje pozwoliły także częściowo określić straty wojenne w tej

¹Na temat zegara wieżowego i dzwonów: K. Kluczważd, *Abrahama Willa toruńskie zegary wieżowe*, referat na sesji naukowej towarzyszącej wystawie „Tempus tene. Zegary mechaniczne w Polsce – tradycja i współczesność” (Toruń, styczeń 2000, w druku).

²J. Heise, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen*, Bd. II – Kulmerland und Löbau, Danzig 1887–1895; podstawowa praca B. Schmida, *Die Denkmalpflege in der Provinz Westpreussen in Jahre 1917 (Glockenkunde, Stilgeschichte der Orgelgehäuse)*, Danzig 1918; tenże, *Über Glocken mit Hochmeisterwappen. Ein Beitrag zur Glockenkunde des Deutschordenslandes*, Zeitschrift des Westpreussisches Geschichtsvereins, 1911, H. 53, s. 85–108.

³R. Frydrychowicz, *Dzwony kościelne w diecezji chełmińskiej*, Toruń 1926; *Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928.

dziejninie. Nieliczne są monografie poszczególnych zabytkowych dzwonów lub ich zespołów⁴. Interesujące informacje na temat wyrobów ludwisarskich znaleźć można w artykułach dotyczących różnorodnych kwestii szczegółowych, w odniesieniu do historycznego terenu Prus Królewskich⁵. Ze względu na szczupłość zasobów archiwalnych nieco mniej uwagi w literaturze poświęcono kwestiom organizacji cechowych odlewników, ludwisarzy i samym mistrzom⁶. Wzmianki i różnego rodzaju informacje o ośrodkach ludwisarskich, przede wszystkim Gdańsku, Elblągu, Malborku, w szczególności zaś o ich wyrobach, znajdują miejsce w szerszych opracowaniach dziejów sztuki regionu lub historii rzemiosła artystycznego. Z wymienionych wyżej jedynie wykształcony w końcu XIV w. ośrodek gdański, prężnie rozwijający się szczególnie w okresie renesansu i baroku, doczekał się liczniejszych opracowań o różnorodnym charakterze⁷. Na szczególną uwagę zasługuje najnowsza, obszerna monografia gdańskich warsztatów rodów Benningków, Wittwercków i Anthonych, praktykujących rzemiosło ludwisarskie przez kilka pokoleń, opracowana przez Elżbietę Wróblewską⁸.

---

⁴Np. A. Muttray, *Die Glocke Tuba Dei im Turm der Petri-Kirche zu Danzig*, Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsverein, Danzig 1916, Jg. 15, nr 4, s. 71–74; A. Soborska-Zielińska, M. Zieliński, *Dzwony chełmińskie. Zarys dziejów*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 1997, nr 1, s. 15–42; ci sami, *Tajemnice chełmińskich dzwonów*, Spotkania z zabytkami, 1997, nr 5, s. 23–27.

⁵Np. A. Bochnak, *Eksport z miast pruskich w głąb Polski w zakresie rzemiosła artystycznego*, *Studia Pomorskie*, pod red. M. Walickiego, t. II, Wrocław 1957; A. Mańkowski, *O „bajrowaniu” i innych dzwonieniach, szczególnie na Pomorzu*, Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, 1932, t. 9, nr 3–4.

⁶A. Semrau, *Die Grapengiesser und Rotgiesser in Preussen*, Mitteilungen des Copernicus-Verein für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, 1918, H. 26, nr 2, s. 37–44; tenże, *Die Bürgerlisten der Stadt Thorn aus dem 17. Jahrhunderte, II – Die ausländischen Bürger*, tamże, 1920, H. 28, nr 3, s. 40–70; S. Herbst, *Toruńskie cechy rzemieślnicze*, Toruń 1933, s. 214–215.

⁷Nie jest celem autorki przedstawienie pełnej literatury dotyczącej odlewnictwa poszczególnych ośrodków pruskich, co uczyniła E. Wróblewska, *Ludwisarnie Benningków, Wittwercków i Anthonych*, Warszawa 1999, s. 116–123.

⁸E. Wróblewska, op.cit. Informacje na temat przedstawicieli rodzin Benningków i Wittwercków znaleźć można także w *Słowniku biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego*: A. Groth, *Bennigk*, tamże, t. 1, pod red. S. Gierszewskiego, Gdańsk 1992, s. 88; tenże, *Wittwerck Michael*, tamże, t. 4, pod red. Z. Nowaka, Gdańsk 1997, s. 461. Tamże literatura. Odnośnie do bibliografii szczegółowej por.: E. Wróblewska, op.cit., s. 7 nn.

Oprócz prezentacji dziejów gdańskiego cechu ludwisarzy, danych na temat działalności warsztatów poszczególnych mistrzów trzech słynnych rodzin, autorka dokonała także analizy formy, ikonografii, walorów muzycznych i akustycznych dzwonów, co zwykle umyka historykom sztuki. Podjęła też zagadnienia dotyczące fundatorów, funkcjonowania różnorodnych wyrobów tychże ludwisarzy. Monografia zawiera obszerny katalog dzieł oraz bibliografię ludwisarstwa w Polsce, ze względu na zakres pracy dotyczącą przede wszystkim okresu nowożytnego. Jak słusznie zauważyła autorka, brak syntezy tego zagadnienia wynika przede wszystkim z braku opracowań poszczególnych warsztatów oraz ze skupienia uwagi na jednym rodzaju wyrobów, mianowicie dzwonach, przy zaniebdaniach np. w stosunku do łuf armatnich, świeczników, moździerzy, krat, pomników⁹. Z załem należy stwierdzić, iż Elżbieta Wróblewska w katalogu dzieł Michała Wittwercka nie ujęła dzwonów zegarowych z Ratusza Staromiejskiego w Toruniu.

Tradycje rzemiosła ludwisarskiego sięgają w Toruniu XIV stulecia. W Księdze ławniczej Nowego Miasta w roku 1388 jako członek Rady notowany jest Nicolaus Glockingissir, wzmiankowany także w latach 1402, 1405, 1411 jako sędzia. Prawdopodobne jest więc, że Nicolaus przywędrował do Torunia przed rokiem 1388; być może sprowadzono go w celu wykonania dzwonu dla kościoła św. Jakuba, którego wieżę ukończono budować w tym właśnie czasie. Odlanie dzwonu na miejscu nie było jednoznaczne z wykonaniem go przez miejscowego rzemieślnika, korzystanie bowiem z usług wędrownych mistrzów było w okresie średniowiecza powszechnym zwyczajem. Największy dzwon toruński „Tuba Dei” (Trąba Boża), będący jednocześnie największym na Pomorzu, odlany został w 1500 r. przez czynnego w Toruniu Mertena (Marcina) Schmidta.

Spośród ludwisarzy działających w Toruniu w okresie nowożytnym znane są następujące nazwiska:

Augustyn Kösch, z Głogowa; obywatel miasta od 1641 r., był pierwszym dzierżawcą gospody cechowej przy Szewskiej 2, wybudowanej zapewne w XVI w. Jego córka Elisabeth poślubiła w 1675 r. ludwi-

---

⁹E. Wróblewska, op.cit., s. 7. Na temat stanu badań dotyczących dzwonów, poziomu zaawansowania inwentaryzacji i wynikających stąd postulatów badawczych oraz konserwatorskich: J. Pokora, *Stan i potrzeba badań nad zabytkowymi dzwonami w Polsce*, Ochrona Zabytków, t. XXV, 1972, nr 4, s. 285-290. Mimo upływu ponad ćwierć wieku wiele spostrzeżeń i tez zawartych w artykule pozostało aktualnych.

sarza Heinricha Wrede. Wykonał dzwony dla kościoła w Kurkocinie (1651), Radomnie, Toruniu (kościół św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty, 1659).

Heinrich Wrede (Wreden), prawa miejskie posiadał od 1675 r., czynny był w latach 1675–1728.

Julius Nicolaus Petersilge (1717–1774). Urodzony w Brunzwiku jako syn Tobiasa Peterzilli i Ilse Catharine Rittmeyer, od 1747 r. był obywatelem Torunia¹⁰. Pracował tu w latach około 1743–1774. Wykonał znaczną liczbę dzwonów, m.in. dla toruńskiej świątyni św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty (1760) oraz dla kościoła św. Jakuba¹¹.

Georg Friedrich Hennig; autor dzwonu w kościele w Radzynie (1749).

Friedrich Franz Krieger, z Królewca, prawa miejskie uzyskał w 1778 r.

W tymże roku poślubił wdowę po Petersilgem. Wzmiankowany do roku 1803. W 1783 r. wykonał dzwon do toruńskiej świątyni św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty, z herbem miasta i wizerunkiem św. Piotra oraz inskrypcjami (zaginiony)¹², a także m.in. w Łązynie (1780), Orzechowie (1781), Radoszkach (1789), Radzynie¹³.

Tylko dwa dzwony z czterech znajdujących się obecnie w wieży ratuszowej pozostają w miejscu swego pierwotnego przeznaczenia. Są to wykonane w roku 1728 i na przełomie lat 1728 i 1729 przez Michaela Wittwercka z Gdańska dzwony zegarowe, duży – do wydzwania godzin i mały – do bicia kwadransów¹⁴ (il. 1). Ich powstanie związane jest z zamówieniem przez Radę Miejską zegara wieżowego do Ratusza odnawianego po pożarze wskutek bombardowania miasta przez wojska szwedzkie w roku 1703, kiedy to m.in. zniszczony został szesnastowieczny zegar. Ze względu na trudną sytuację gospodarczą miasta decyzję o odbudowie Ratusza podjęto dopiero w 1722 r. W 1728 r. budynek był już przykryty

---

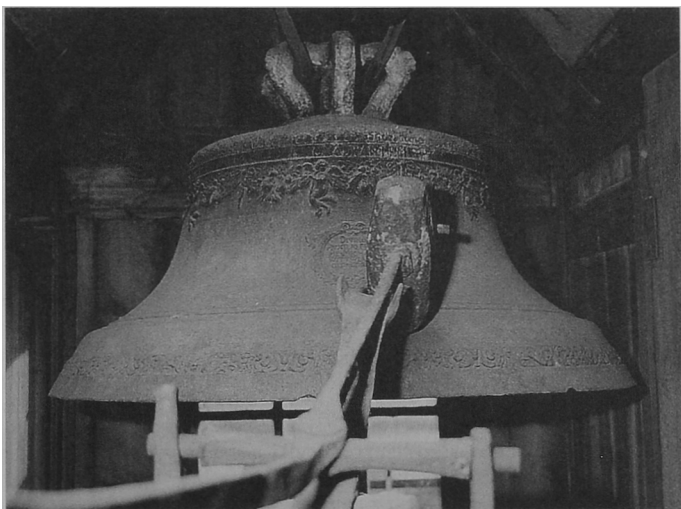
¹⁰A. Semrau, *Die Grapengiesser*, s. 43.

¹¹J. Heise, *op.cit.*, s. 266, 315.

¹²*Ibid.*, s. 43, 44. Inskrypcje: Soli deo gloria – Me fecit. F. F. Krieger Anno MDCCLXXXIII; Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam et portae inferi non praevalerunt adversus eam. Matth. 16. 18.

¹³Na temat mistrzów także w: R. Frydrychowicz, *op. cit.*, s. 46 nn.

¹⁴Dzwon godzinowy: stop miedzi, odlew, cyzelowanie, wymiary: wys. 78 cm, śred. dolna 119 cm, nr inw. MT/S/6543. Dzwon minutowy: stop miedzi, odlew, cyzelowanie, wymiary: wys. 60 cm, śred. dolna 96 cm, nr inw. MT/S/6542.

1. Dzwon zegarowy mniejszy (do bicia kwadransów) z 1728 r., dzieło Michaela Wittwerka z Gdańska, Muzeum Okręgowe w Toruniu (fot. B. Swobodzińska)

dachem. Odbudowę i wyposażenie wnętrza, m.in. w intarsjowane portale i drzwi, realizowano w latach 1733–1738. Z przyczyn finansowych zrezygnowano m.in. z odbudowy hełmu wieży głównej. Prowizoryczne jej przekrycie przetrwało po dzień dzisiejszy (sic). W ramach prac remontowo-rekonstrukcyjnych 7 lipca 1726 r. Rada Miejska zleciła Abrahamowi Willowi wykonanie nowego zegara wieżowego do Ratusza Staromiejskiego, co mogło być możliwe dopiero po restauracji wieży. Ze względu na ograniczone środki finansowe zlecenie miało być realizowane etapami. Zaległe roboty mistrz ukończył 27 listopada 1728 r. o godzinie 1.00 w południe¹⁵.

¹⁵Fakt powierzenia Willowi w roku 1726 prestiżowego zlecenia wykonania miejskiego zegara ratuszowego pozwala przypuszczać, że był już wówczas mistrzem cieszącym się dobrą sławą. Odnośnie do realizacji zegara i mechanizmu działającego współcześnie: K. Kluczajd, *Abrahama Willa toruńskie zegary*; co do mistrza: wiadomo, że najstarszy zachowany dokument sygnowany przez

Dzwony – godzinowy i minutowy¹⁶ – w drugiej fazie prac odlał Michael Wittwerck¹⁷. Herby i napisy¹⁸, wedle tekstów poleconych przez Radę Miejską, miały mieć następujące brzmienie:

– Na dzwonie godzinowym – HORRENDO. IGNE PERIT. GOTHICO. CAMPANA. SONORA. (1703.)/ HAEC. RVRSVS. SVETA. DISTINGVIT. TEMPORA. VOCE. (1728)

Wykonano: HAEC RURSVS SVETA DISTINDVIT. TEMPORA. VOCE. DO. IGNE PERIT. GOTHICO. CAMPANA. SONORA.; O HOMO MEMENTO MORI

– Na dzwonie kwadransowym – TEMPORIBVS PRESSIS. CVRIA RESTITVIT. (1728)

Wykonano: TEMPORIBVS PRESSIS. CVRIA RESTITVIT.; NOVISIMUM QUADRANTEM MATTH. 5. ANNO 1728.

Oba dzwony uderzane młotami (typu cymbałowego), o czaszy w kształcie tulipanowym, charakteryzują typowe dla wyrobów osiemnastowiecznych proporcje: średnicy dolnej większej od wysokości. Analogiczna jest także dekoracja ich płaszczy: w górnej części umieszczony jest fryz ornamentalny z motywów roślinnych, gładki pas z napisem, poniżej girlandy kwiatowo-owocowe podwieszane na chustach z figurami puttów; przy dolnej krawędzi kolejny fryz z napisem, a w środkowej części płaszcza dwa medaliony: z herbem miasta podtrzymywanym przez anioła oraz napisem odnoszącym się do mistrza, zdobionym panopliami. Sygnatura mistrza na obu dzwonach jest taka sama: DIVINO/ AVX M. IO FVDIT/ .ME.MICHAEL/ WITTWERCK/ GEDANI.

Mistrz pochodził z rodziny słynnych ludwisarzy pracujących w

Abrahama Willa pochodzi z 1729 r. Począwszy od 1730 r. mistrz należał do III Ordynku. W 1742 r. wybrano go do Tajnej Deputacji, a w 1745 r. do Deputacji Kontrybucyjnej. Por.: M. Gumowski, *Szybki herbowe w Ratuszu Staromiejskim*, Rocznik Muzeum w Toruniu, t. 1, 1964, z. 4, s. 114–115. Mistrz zmarł po 1748 r. (Archiwum Państwowe w Toruniu, Cech ślusarzy 5: Księga ewidencji mistrzów i protokołów 1677–1881; w 1748 r. Will jako starszy cechu). Za informację tę dziękuję pani Zuzannie Prószyńskiej.

¹⁶Wzmiankowane w: J. Heise, *Die Bau- und Kunstdenkmäler*, s. 238.

¹⁷A. Groth, *Wittwerck Michael*, s. 461, E. Wróblewska, op.cit., s. 58–66, 154–168.

¹⁸A. Semrau, *Die Wiederherstellung des Rathauses der Altstadt Thorn in den Jahren 1722–1738*, Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst, H. 22, 1914, nr 3, s. 60; tam też cytowane źródła związane z realizacją zamówienia przez Radę Miejską zegara wieżowego wraz z dzwonami.

Gdańsku. Ród ten zapoczątkował Absalom Wittwerck (1634–1716), syn kowala Bartłomieja Wittwercka, a ojciec Michaela (1674–1732). Rodzina Wittwercków pojawiła się w Gdańsku na początku XVII w., kiedy to po wojnie szwedzko-polskiej 1655–1660 nastąpił okres stosunkowo znacznego zapotrzebowania na uzupełnianie zrabowanych przez Szwedów ruchomych elementów wystroju i wyposażenia wnętrz, co dotyczyło także dzwonów. Michał po okresie nauki u ojca, w 1700 r. otrzymał tytuł mistrza, a w sześć lat później przejął jego warsztat. Odlewał dzwony m.in. dla kościołów w Kowalewie (1701), Wąbrzeźnie (1705), Pruszczu (1714, 1730), Kwidzynie i Prabutach (1725), Żarnowcu (1729); dla katedry gnieźnieńskiej (1726); ratuszy w Grudziądzu i w Toruniu¹⁹. Do dziś z 34 jego dzwonów, znanych przed I wojną światową, niewiele przetrwało w pierwotnym kształcie (część została zniszczona, część na nowo przelana)²⁰.

Dwa kolejne dzwony z ratuszowej wieży, jeden wykonany przez Daniela Tyma (Thiema)²¹ w 1648 r. (il. 2, 3), drugi zaś przez wspomnianego wyżej Michaela Wittwercka²² w roku 1729 (il. 4), przeniesiono na wieżę ze staromiejskiego kościoła ewangelickiego²³. Szczególnie bogate były dzieje dzwonu wykonanego przez Tyma. Zanim stał się on własnością staromiejskiej gminy ewangelickiej, należał do zboru nowomiejskiego.

Staromiejska parafia ewangelicka po utracie kościoła Mariackiego w 1725 r. w związku z wydarzeniami tumultu toruńskiego²⁴ otrzymała od gminy nowomiejskiej dzwon z roku 1648, a więc właśnie roboty Daniela Tyma. Ze względu na tymczasowość rozwiązania kwestii siedziby gminy, zawieszono go na wieży Staromiejskiego Ratusza, lecz służył potrzebom

¹⁹E. Wróblewska, op.cit., s. 154–168, wymienia ponad 90 dzieł mistrza (nie tylko dzwony).

²⁰A. Groth, *Wittwerck Michał*, s. 461.

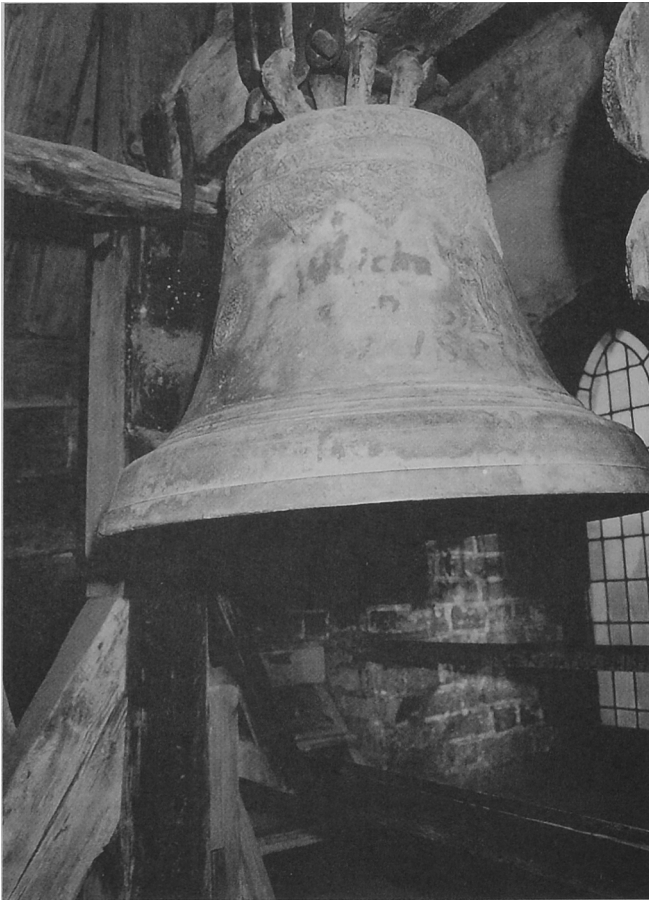
²¹Dzwon Tyma: stop miedzi, odlew, cyzelowanie, wymiary: wys. 69 cm, śred. dolna 78,9 cm, nr inw. MT/S/6540.

²²Dzwon Wittwercka: stop miedzi, odlew, cyzelowanie, wymiary: wys. 72 cm, śred. dolna 75 cm, nr inw. T/S/6541.

²³J. Heise, *Bie Bau- und Kunstdenkmäler*, s. 173.

²⁴Wedle J. Heisego oba dzwony pochodzą ze staromiejskiego kościoła ewangelickiego (die altstädtiche evangelische Pfarkirche). W czasie współczesnym autorowi, tj. w 4. ćwierci XIX w. funkcję staromiejskiego kościoła ewangelickiego pełnił zbor przy Rynku Staromiejskim – tak zwany „nowy kościół”, wybudowany wedle projektu Ephraima Schrögera w połowie lat 50. XVIII w., z wieżą zrealizowaną w latach 1897–1899.

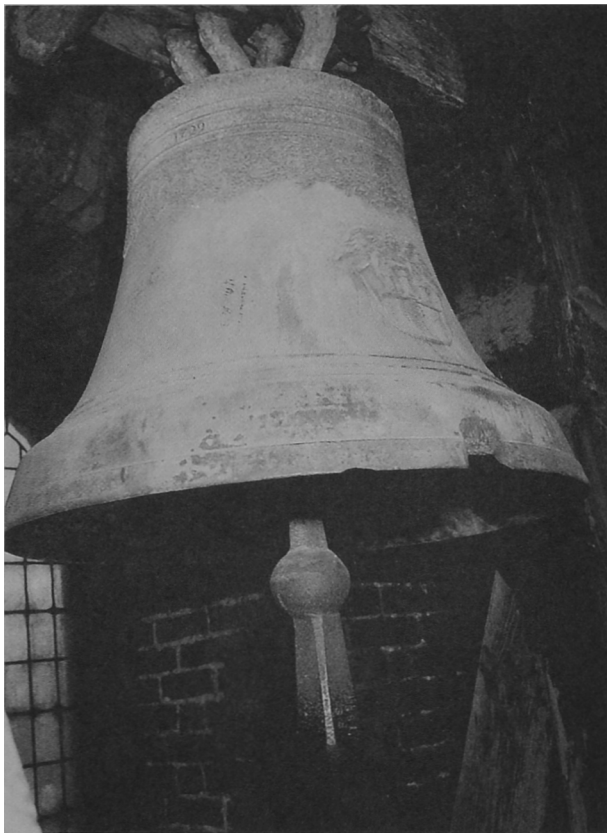
2. Dzwon z 1648 r., dzieło Daniela Tyma (Thiema) z Gdańska,
Muzeum Okręgowe w Toruniu (fot. B. Swobodzińska)

3. Dzwon z 1648 r. (fragment), dzieło Daniela Tyma (Thiema) z Gdańska, Muzeum Okręgowe w Toruniu (fot. B. Swobodzińska)

kościół, podobnie jak drugi dzwon z 1729 r. Istotne jest więc stwierdzenie, że oba dzwony, zarówno autorstwa Tyma jak i Wittwercka, stanowiły własność staromiejskiej gminy ewangelickiej, jednak nie należały do wyposażenia świątyni. Oba dzwony zostały wykupione przez miasto dopiero w roku 1899, po wybudowaniu wieży kościoła ewangelickiego²⁵. Jednak dzwon Wittwercka z 1729 r. powstał w kilka lat po przejściu kościoła Mariackiego przez oo. Bernardynów, a jednocześnie przed oddaniem do użytku zboru pw. Św. Krzyża. Powstał więc dla gminy staromiejskiej być może z myślą o wyposażeniu przyszłego, nowego zboru. Datę fundacji, rok 1729, należy uznać zapewne za nieprzypadkowo zbieżną z okresem realizacji ratuszowego zegara wieżowego wraz z dzwonami zamówionymi u Wittwercka.

²⁵ J. Domasłowski, *Kościół Akademicki Św. Ducha w Toruniu: dzieje – architektura – wyposażenie wnętrza*, Rocznik Toruński, t. 21, 1992, s. 180, 199.

4. Dzwon z 1729 r., dzieło Michaela Wittwercka z Gdańska,
Muzeum Okręgowe w Toruniu (fot. B. Swobodzińska)

Mimo znacznej różnicy czasu powstania, obydwa dzwony mają tulipanowy kształt czaszy, o proporcjach charakterystycznych dla wyrobów siedemnastowiecznych, czyli średnicy dolnej zbliżonej do wysokości dzwonu. Analogiczne wymiary, kompozycja dekoracji pozwalają wysnuć ostrożne przypuszczenie, że być może dzwon Wittwercka wykonany został na wzór starszego egzemplarza z 1648 r.

O wysokich umiejętnościach Daniela Tyma świadczy bogata dekoracja dzwonu, w porównaniu z pozostałymi zabytkami z zespołu najbardziej rozbudowana. Zakomponowana została na poszczególnych elementach korony (głowy na chustach) oraz w środkowej i górnej części płaszcza. Tamże znajduje się pas ornamentalny z motywów roślinnych, z wplecionymi wąż ptakami, poniżej którego fryz z napisem LAVDATE DOMINVM OMNES GENTES ANNO 1648 oraz szeroki pas o falistej krawędzi, z motywów roślinnych połączonych z elementami małżowiny i maskami ludzko-roślinnymi. W środkowej części płaszcza nałożone są precyzyjnie modelowane plakiety z figurami: Chrystusa Zmartwychwstałego w całej postaci, św. Jana Chrzciciela z barankiem – patrona Starego Miasta Torunia, Matki Boskiej w koronie i z berłem, z Dzieciątkiem na rękę, a także owalny medalion z herbem i napisem MIT/ GOTES HÜLFE/ .GOS MICH./ D.AN/ 16../ TIEM. Serce dzwonu nie zachowało się.

Daniel Tym (Thiem), zapewne w pierwszej fazie działalności ludwisarz wędrowny, czynny był w Gdańsku, a po latach objął funkcję kierownika ludwisarni królewskiej w Warszawie, założonej w roku 1634. We wczesnym okresie wykonał dzwony m.in. dla kościołów w Lebczu koło Lęborka i Swarzewie koło Pucka²⁶. W królewskiej odlewni w Warszawie wykonywano działa, dzwony, naczynia, także dla odbiorców z terenów odległych od stolicy. Uznając wysokie umiejętności mistrza, Tymowi powierzono wykonanie tablic z napisami i figury króla Zygmunta III Wazy, umieszczonej na kolumnie przed Zamkiem Królewskim w Warszawie²⁷.

Dzwon wykonany przez Michaela Wittwercka z 1729 r.²⁸ również zdobiony jest w górnej i środkowej części płaszcza: fryzem ornamentalnym o

²⁶E. Wróblewska, op.cit., s. 27. Wedle R. Frydrychowicza, op.cit., s. 178 – Daniel Thiem, zapewne syn Christiana Thiema z Kołobrzegu, od roku 1648 obywatela Gdańska, działał w latach 1627–1648. Wiadomo, że w roku 1627 wykonał także dzwon dla kościoła w Swarzewie.

²⁷J. Samek, *Polskie rzemiosło artystyczne. Czasy nowożytne*, Warszawa 1984, s. 101, 103.

²⁸E. Wróblewska, op.cit., s. 60, 165.

motywach roślinnych, cytatem z Psalmu 112: SIT NOMEN DOMINI BENEDICTUM ANNO 1729, który Wittwerck szczególnie sobie upodobał²⁹, pasem ornamentu roślinnego o falistej krawędzi dolnej, z elementami owocowymi. Medaliony na płaszczu, z herbem Torunia, podtrzymywanym przez anioła oraz autorskim znakiem mistrza, analogiczne jak na dzwonach zegarowych, wypełnione są identycznym tekstem.

Dzwony w wieży toruńskiego Ratusza Staromiejskiego są zabezpieczone w sposób szczególny ze względu na obecne funkcje budynku, użytkowanego przez Muzeum Okręgowe. Ma to szczególne znaczenie wobec faktu, iż często zabytki tego rodzaju w miejscu swego pierwotnego przeznaczenia (w kościołach) traktowane są jako przedmioty kategorii wylądnie użytkowej. Często pozostają one na marginesie zainteresowań historyków sztuki, jako dzieła będące rodzajem instrumentu muzycznego, których pełne opracowanie wymaga badań w szerokim kontekście. To konieczne przekraczanie granic kilku różnych dyscyplin nauki: historii, historii sztuki, muzyki, także kwestii dotyczących dawnych technik metalowych (znajomość dawnych technik odlewniczych), akustyki, powoduje niewielkie zainteresowanie tymi zabytkami. Często trudno do nich dotrzeć także w sensie dosłownym. Pełne rozpoznanie zachowanych zabytków³⁰ oraz opracowanie dokumentacji dzwonów to zadania z

²⁹ Ibid., s. 165.

³⁰ W tym miejscu odnotować należy jeszcze jeden zabytkowy dzwon, wzmiankowany przez J. Heisego (op.cit., s. 106), a zaginiony zapewne podczas II wojny światowej, w roku 1999 zaferowany Muzeum Okręgowemu do zakupu. Był to dzwon z ewangelickiego kościoła w Górsku pod Toruniem, wykonany w 1738 r. w lokalnym warsztacie. Dzwon ten jest niewielkich rozmiarów (wys. 32 cm, śred. dolna 39 cm), o czaszy tulipanowej, zdobionej w górnej części palmetowym fryzem, na płaszczu zaś figurami: Matki Boskiej w typie Apokaliptycznej, stojącej na półksiężycu, z berłem podtrzymywanym przez jednego z sześciu puttów, oraz św. Katarzyny z kołem, palmą męczeńską i laską (?) w dłoniach. Przy dolnej krawędzi napis: THORUNY ANNO 1738. Znaczne uszkodzenia dzwonu (brak korony, masywne pęknięcie płaszczu) nie umniejszają jego wartości historycznej jako wyrobu lokalnego warsztatu ludwisarskiego, a także świadectwa przeszłości podtoruńskiego kościoła o bogatej historii. (Dzieje kościoła por. *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*, pod red. S. Kardasza, t. 15/16/17 – *Dekanaty toruńskie I, II, III*, Toruń 1995, s. 199–201.) W najstarszych zachowanych w Kurii Diecezjalnej Toruńskiej dokumentach dotyczących kościoła w Górsku, w *Spisie inwentarza kościoła katolickiego w Górsku za 1947/1949*, w rozdziale dotyczącym wewnętrznego urządzenia kościoła wymieniony jest jeden

różnych względów podobne do rozpoznanie zasobu i naukowego opracowania zegarów wieżowych. W obu przypadkach – dzwonów i zegarów – realne jest niebezpieczeństwo zastępowania starych obiektów nowymi; przy czym usunięcie dawnego dzwonu lub mechanizmu zegarowego często jest równoznaczne z jego destrukcją.

Bells in the Toruń Town Hall

This article aims to supplement knowledge concerning the modern bells preserved in Toruń and built by the famous bell makers Daniel Tym and Michał Wittwerck. Originally, two of the bells belonged to the old town evangelic commune and their history was directly linked with the history of religious relationships in the town during the eighteenth century. Two other bells constituted an integrated part of the mechanism of a tower clock created by the Toruń master Abraham Will in the old Town Hall (not preserved). Despite the basic state of research on bell making in Toruń, the Chełmno Land (Ziemia Chełmińska) and in Pomerania in general, the Toruń masters of the modern period have been also presented in the article.

Glocken im Altstädtischen Thorner Rathaus

Der Beitrag hat zum Ziel, das Wissen zum Thema der in Thorn erhaltenen neuzeitlichen Glocken, die durch berühmte Glockengießer: Daniel Tym und Michael Wittwerck angefertigt wurden, zu ergänzen. Zwei davon gehörten ursprünglich zur altstädtischen evangelischen Gemeinde; ihre Geschichte verbindet sich direkt mit der Geschichte der religiösen Beziehungen in der Stadt im 18. Jh. Weitere zwei Glocken bildeten einen unzertrennlichen Teil des Mechanismus der Turmuhr des Altstädtischen Rathauses (nicht erhalten), die durch den Thorner Meister Abraham Will hergestellt wurde. Es wurde hier an Grundlagen der Forschungen über Glockengießerei Thorns, des Kulmer Landes und weiter – Pommerellens sowie an Thorner Meister der Neuzeit erinnert.

---

dzwon (co dotyczy dzwonu tzw. dużego z 1674 r.).